

1. UITGANGSPUNTEN EN VRAAGSTELLING

Het uitgangspunt van mijn onderzoek was dat auteurs niet uit hun sociale context gelicht kunnen worden en deel uitmaken van sociale groepen. Ik opteerde voor een sociaalconstructivistisch perspectief, waarbij individu en structuren in de sociale realiteit elkaar voortdurend vorm geven. Dit perspectief had ook methodologische implicaties. Micro- en macroanalytische benaderingen werden net zoals kwalitatieve en kwantitatieve methoden als complementair beschouwd. Er werd onder meer gebruik gemaakt van technieken uit de sociale netwerkanalyse in combinatie met prosopografisch onderzoek en collectieve biografieën van sociale groepen. Niet zozeer de tekst maar wel de auteur vormde het primaire onderzoeksobject. Dit evenwel zonder ideeën, teksten en het discours compleet te negeren. Een andere premisse was dat de sociologie en de geschiedenis van de intellectueel niet de studie van individuele personen of markante persoonlijkheden is, maar wel van een groep, net zoals het niet de studie is van een ideologie maar wel van de vorming, de sociabiliteit en de organisatievormen. Ik sluit mij hiermee aan bij een door Fransen gedomineerde onderzoeksdiscipline die zich op het kruispunt van de sociale en de culturele geschiedenis bevindt en sterk beïnvloed is door recente en minder recente ontwikkelingen in de sociologie en de literatuurwetenschappen.

De centrale probleemstelling, met name welke dynamische processen zich aftekenden bij het vormen van sociale groepen van auteurs, werden in het inleidende hoofdstuk afgetoetst aan een stand van zaken in de historiografie, de literatuurgeschiedenis en de cultuursociologie. De benadering was dus interdisciplinair. Door de band genomen zijn er in de literatuurgeschiedenis vandaag twee dominante paradigma's: het institutioneel (kwantitatieve) of empirische paradigma en het meer tekstgerichte paradigma met de tekst als historische actor. Voor het verder aflijnen van mijn onderzoeksvragen heb ik mij in hoofdzaak laten inspireren door het institutionele onderzoek met een integrale contextuele benadering van literatuur. De focus lag op het materiële productieveld waarin naast auteurs ook (1) auteursverenigingen, (2) subsidie-

verdelende instanties, (3) literaire tijdschriften en (4) andere vormen van auteurssociabiliteit thuis horen. Nochtans sterk beïnvloed door sociologen als Pierre Bourdieu en Norbert Elias, zijn hun inzichten in globo niet als een raster op het bronnenmateriaal gelegd. Noties als 'sociale configuratie' en deze van het 'literaire veld' werden wel weerhouden. Het literaire veld zou zich kenmerken door een tendens tot autonomisering, met name de verzelfstandiging ten aanzien van het bredere intellectuele veld en het veld van de macht, de overheid en de dominante buurlanden Nederland en Frankrijk. Bovendien zou er zich ook een autonoom Vlaams (Nederlandstalig) veld ontwikkeld hebben in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Door zowel Nederlandstalige als Franstalige schrijvers, auteurssociabiliteit en tijdschriften te analyseren konden deze hypothesen getoetst worden. De arbeidssociologie bood inspiratie om het schrijverschap in termen van een beroep of professie te omschrijven. Het uitgangspunt hier was dat het ideaalbeeld van het schrijverschap als professie naar analogie met bijvoorbeeld dokters en advocaten hoogstens benaderd kan worden. De term professionalisering is dan ook gebruikt om een historisch distinctieproces aan te duiden omdat het kan slaan op een streven naar een professionele status.

2. DE PROFESSIONALISERING VAN HET SCHRIJVERSCHAP EN CORPORATISME: EEN DISTINCTIEPROCES

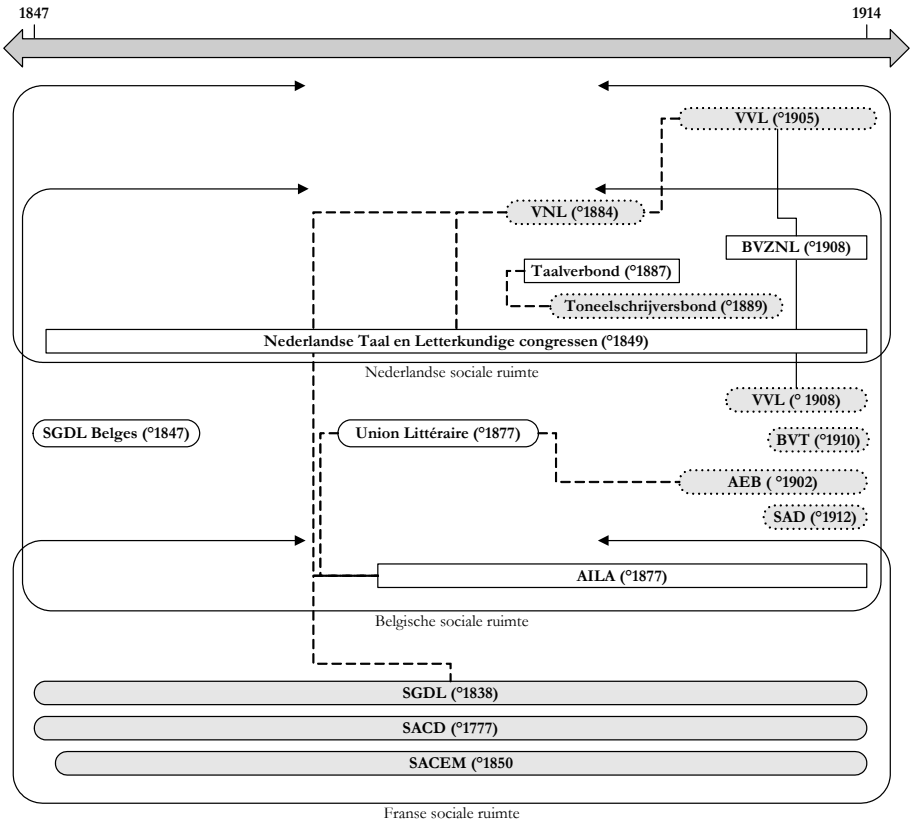
Wie een aspect van professionalisering van het schrijverschap bestudeert kan dit niet zonder de rol van auteursverenigingen in rekening te brengen. Om te kunnen spreken van een auteursvereniging moeten een aantal voorwaarden vervuld zijn. Zo moeten onder meer de materiële en morele belangen van de auteur centraal staan en niet deze van de literatuur als dusdanig. In het distinctieproces waarin professionele auteurs zich onder meer via beroepsverenigingen manifesteerden, werden de dilettanten geïsoleerd. De dilettant was een notie die sloeg op twee categorieën van auteurs: ten eerste de auteurs die lid waren van de thesesaanse Académie of de Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde en de 'officiële' oubollige kunst belichaamden en ten tweede de schrijvende hobbyisten. Van een professioneel schrijver werd een grenze-loos engagement ten aanzien van de literatuur verwacht. Toch duurde het in Nederland en België tientallen jaren vooraleer de groep auteurs die een exclusiever en professioneel schrijverschap nastreefde, groot genoeg was om het voorbeeld van de Franse schrijvers te volgen. Het draagvlak was met

andere woorden niet groot genoeg. De Franse Société des Gens de Lettres (SGDL) en de Société des Auteurs Dramatiques (SACD) hadden overigens ook tientallen actieve Belgische leden, waaronder ook Nederlandstalige schrijvers. Dit paste in de dubbele strategie die veel auteurs erop na hielden. Aan de ene kant benadrukte men zijn 'Belgische' eigenheid maar tegelijkertijd richtte men zich op Parijs.

Een bijkomende reden waarom het zolang geduurd heeft vooraleer er auteursverenigingen van betekenis het levenslicht zagen, heeft te maken met het uitblijven van het besef dat auteursverenigingen pas konden functioneren indien maatschappelijk diep ingewortelde breuklijnen, de esthetische problemen van de dag en het lokale particularisme overstegen werden. De corporatieve verenigingen van schrijvers die na de eeuwwisseling ontstonden, hadden dan ook een zuiloverschrijdend karakter. Trefpunten als het Taalverbond, de Nederlandse Taal- en Letterkundige Congressen en in Franstalig België de Union Littéraire plaveiden de weg voor respectievelijk de Vlaamse Vereniging voor Letterkundigen (VVL) en de Association des Écrivains Belges (AEB) (zie Figuur 1). De corporatieve structuren lagen ook in het verlengde van eerdere vormen van vooral informele sociabiliteit, maar hebben deze niet vervangen. Zij zorgden met andere woorden eveneens voor het draagvlak. De sociale ruimte waarin de Belgische auteursverenigingen gesitueerd moeten worden, is groter dan de nationale sociale ruimte. Zo ontstond de Vlaamse auteursvereniging in de schoot van de Nederlandse. Beide gingen nadien op in een federatie. Van groot belang waren de Congressen van de Association Internationale Artistique et Littéraire (AIAL). De technische en vaak filosofische discussies over het genie van de auteur en het auteursrecht werden afgewisseld met copieuze maaltijden en andere 'sociale activiteiten' die de transnationale korpsgeest versterkt hebben. De internationale congressen die journalisten organiseerden hebben precies dezelfde functie gehad.

De werking van zowel de Franstalige als Nederlandstalige auteursvereniging schipperde tussen twee doelstellingen, met name de creatie van een markt voor literatuur en een maximaal rendement halen uit overheidssubsidies. Tijdens de belle époque ondernamen corporatieve verenigingen verwoede pogingen om alsnog een brede interesse voor literatuur en theater aan te wakkeren. Het grote verschil tussen lezingenreeksen van bijvoorbeeld het Davidsfonds en het Willemsfonds en lezingenreeksen en evenementen georganiseerd door de corporatieve verenigingen was dat deze laatste niet alleen functioneel waren ten aanzien van een aantal politieke, emancipatorische of maatschappelijke doelstellingen, maar dat ze ook functioneel waren ten aan-

zien van de auteurs die er hun medewerking aan verleenden. Ze waren met andere woorden ook functioneel ten aanzien van hun professionele idealen.

FIGUUR 1: OVERZICHT VAN DE AUTEURSVERENIGINGEN. DE STIPPELLIJNEN DUIDEN OP EEN INFORMELE BAND OF EEN DRAAGVLAK. DE GRIJS GEKLEURDE VERENIGINGEN ZIJN DE VERENIGINGEN WAARIN ENKEL AUTEURS PARTICIPEERDEN.

Het succes van de pogingen om de markt aan te zwengelen was verdeeld. Langzamerhand groeide ook bij als 'autonome auteurs' geboekstaafde auteurs zoals de *La Jeune Belgique*-generatie en de *Van Nu en Straksers* het besef dat er geen autonome literatuur mogelijk was zonder overheidssteun. Dit kan als contradictie overkomen, maar niets is minder waar. Het waren immers meer en meer de professionele auteurs zélf die beslisten hoe de subsidiestromen verdeeld werden en niet de dilettanten waar ze zich tegen afzetten. In de tussenfase naar de creatie van een bestendig kopend publiek werd staatssteun

nagenoeg unaniem als wenselijk ervaren. Enkel over de modaliteiten werd gediscussieerd en het besef groeide dat men best collectief naar buiten trad om met de overheid te onderhandelen. Niet alleen schrijvers werkten eendrachtig samen. Ze sloten tijdelijke samenwerkingsverbanden met beeldende kunstenaars, journalisten en academici en richtten comités op om hun corporatieve belangen kracht bij te zetten. Dit brengt mij bij een andere belangrijke conclusie: de autonomie van het literaire veld ten aanzien van het overkoepelende intellectuele veld was in de belle époque wel bijzonder relatief.

3. MEER DAN 'LITERATUURKE SPELEN'. DE RELATIEVE AUTONOMIE TEN OPZICHTE VAN HET INTELLECTUELE VELD

Wie uitspraken wil doen over de autonomisering van het literaire veld kan dit niet zonder het brede intellectuele veld bij de analyse te betrekken. Simultaan zagen de meest diverse coöperaties en genootschappen van intellectuelen het levenslicht waarin de zelfhulpgedachte en een verantwoordelijkheidsgevoel ten aanzien van de maatschappij de grootste gemeenschappelijke delers waren. Dit fenomeen moet ook gezien worden tegen de achtergrond van de algemene, functionele differentiatie van de maatschappij. Mijn belangrijkste argument om te poneren dat er zoiets bestond als een intellectueel corporatisme is echter niet de werking van de verenigingen, maar wel de verdere ontwikkeling van een gemeenschappelijk standsbesef van intellectuelen. Aan het gemeenschappelijk standsbesef van intellectuelen waren meerdere vormen van sociaal engagement verbonden. Hiermee werd de waardigheid van het beroep en de eigen specialiteit of ambitie onderstreept en werden ook mogelijkheden gecreëerd om zich maatschappelijk te affirmeren ten opzichte van personen en sociale groepen die de politieke en economische macht in handen hadden. De ware inzet was niet de autonomie van het literaire veld, maar wel de dominantie binnen het bredere intellectuele veld. Emmanuel De Bom vatte het uitstekend samen: het schrijverschap was meer 'dan literatuurke spelen'.

Wanneer men in de geschiedschrijving, de sociologie of politieke wetenschappen spreekt over een 'intellectueel', doelt men doorgaans op iemand die een intellectueel beroep uitoefent: journalisten, auteurs, ingenieurs, priesters, wetenschappers, enzovoort. In een complementaire zin van het woord doelt men veelal op een persoon die deel uitmaakt van een groep die klassenbewust

handelt en politiek-maatschappelijke standpunten inneemt omdat hij of zij gelooft in de maakbaarheid van de samenleving. De uitdijende massacultuur, het ontstaan van de massademocratie en het onderhuidse gevoel van moderniseringsangst stonden in contrast met de ongebreidelde mogelijkheden die zich in de toekomst aftekenden. Dit klimaat was de perfecte voedingsbodem voor het ontstaan van een sociale groep die zich opwierp als een morele en intellectuele maatschappelijke elite. Zij zagen zichzelf als steunpilaar van een nieuwe maatschappij in wording. In het derde hoofdstuk van mijn proefschrift zijn drie personen geselecteerd die artistiek-literaire ambities hadden en representatief zijn voor een generatie, met name George Sarton (1884-1956), Raymond Limbosch (1884-1953) en Céline Dangotte (1883-1975). Ze maakten deel uit van een generatie intellectuelen die geboren werd tijdens het fin de siècle en opgroeide tijdens de belle époque. De optelsom van hun egonetwerk resulteerde in een collectieve biografie. Bij de bespreking van de genese van hun egonetwerk is rekening gehouden met de meest diverse omgevingsfactoren, verenigingen, personen en affectieve, irrationele banden.

De eigen, singuliere invulling van het schrijverschap van dit trio werd geconfronteerd met de collectieve veranderingen die zich in de belle époque voordeden en de gangbare invullingen van wat sociale kunst zou moeten zijn. Via een aantal vormen van vooral intellectuele sociabiliteit trachtten ze in de eerste plaats hun omgeving zélf vorm te geven en een bijdrage te leveren aan maatschappelijke hervormingen. Raymond Dangotte en Céline Limbosch zijn dus geen archetypen van de moderne intellectueel, zoals Emile Zola, maar ideaaltypen. Dat de generatie die ik beschreven heb zichzelf als een intellectuele elite definieerde was duidelijk, maar toch deed ze pogingen om met andere bevolkingsgroepen te communiceren. Ze maakten hiervan evenwel geen unilaterale dialoog, wat hen onderscheidt van de paternalistische burgerij en haar beschavingsoffensief. Zowel bij George Sarton als bij Raymond Limbosch uitte het sociaal engagement zich wel degelijk *in* hun literaire productie. In het geval van Limbosch bestond dit uit de contouren die hij schetste van een utopische en harmonische wereld, een wereld waar hij via de reformpedagogiek en de concrete onderwijspraktijk ook actief wenste aan mee te werken. Hij koos voor een vorm van sociale kunst die zich situeerde tussen de propaganda en de 'pure' kunst. Sarton opteerde eerder voor de propagandistische invulling van sociale kunst.

Met de casus van Céline Dangotte is ook duidelijk gemaakt dat de geëngageerde intellectueel geen mannelijke exclusieve is. Haar initiatieven, bijvoorbeeld een Kinderbibliotheek en een burgerlijk-socialistisch Syndicaat voor

Bedienden, gingen een stap verder dan de klassieke filantropie en waren gefundeerd op professionele standaarden en ideeën uit de reformpedagogiek. De Kinderbibliotheek werd opgericht naar Amerikaans voorbeeld en was de eerste in zijn soort op het Europese continent. Céline Dangotte had geen beroep dat als een intellectueel beroep beschouwd kan worden, maar ze participeerde wel aan verschillende vormen van sociabiliteit die in het intellectuele veld moeten gesitueerd worden: de vrijmetselarij, Lebensreformgenootschappen en tot op zekere hoogte ook de 'top' van de feministische beweging waar gestreefd werd naar een verwetenschappelijking van het feminisme en dito legitimatie. Dit alles speelde zich af in een internationale sociale ruimte. Ik pleit dus nadrukkelijk voor een brede omschrijving of definitie van dé moderne intellectueel of sociale groepen van intellectuelen. Wie niet de noodzakelijke professionele achtergrond of academische vorming heeft kan eveneens intellectueel zijn door affiliaties met intellectuele sociabiliteitsstructuren of instituties die gesitueerd kunnen worden in het intellectuele veld. Net zoals het 'schrijverschap' is 'het intellectueel zijn' dus de combinatie van een sociale en een persoonlijke constructie. Zo omschreef Raymond Limbosch zichzelf als "intellectueel" nog voor hij een eerste dichtbundel geschreven had of universitaire studies had afgewerkt. Hij gebruikte de term in een context waarin hij het onderscheid trachtte te maken tussen zichzelf en de arbeiders met wie hij op aangeven van Elisée Reclus vergeefs had willen verbroederen.

4. GEEN AUTONOME VELDEN MAAR MEERDERE OVERLAPPENDE NETWERKCONFIGURATIES

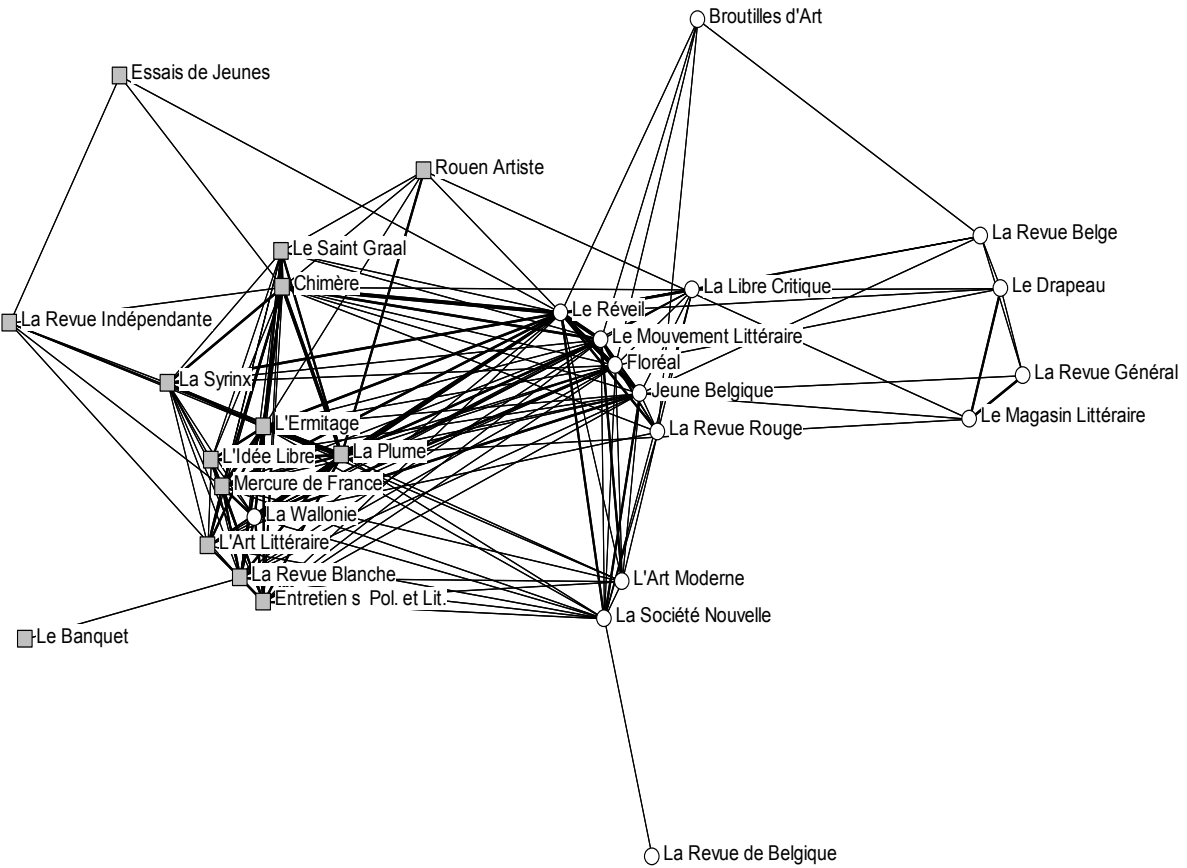
De groepsvorming van Belgische auteurs kenmerkte zich door een verregaande complexiteit. Dit komt onder meer tot uiting na de analyse van literaire tijdschriften. Het belang van literaire tijdschriften als vorm van literaire en artistieke sociabiliteit kan nauwelijks overschat worden. Uit de vergelijking en de netwerkanalyse van drie netwerkdoorsneden van het Franstalige en Nederlandstalige tijdschriftenveld kunnen een aantal conclusies getrokken worden die consequenties hebben voor de manier waarop tijdschriften worden voorgesteld in de meeste literair-historische overzichtswerken waarin Belgische tijdschriften voor 1914 besproken worden. De voortschrijdende verzuiling van het maatschappelijke leven heeft zich slechts gedeeltelijk gemanifesteerd in het tijdschriftenveld. Het gaat niet op om literaire tijd-

schriften in de belle époque te willen onderbrengen in het vrijzinnig/confessioneel keurslijf en slechts een beperkt aantal gerenommeerde 'instituten' zoals *La Jeune Belgique* of *Van Nu en Straks* als pluralistische of apolitieke uitzondering naar voren te schuiven. Zowel aan Nederlandstalige als aan Franstalige zijde circuleerden er tal van 'satellieten' die dit pluralistische voorbeeld volgden. De initiatiefnemers van deze tijdschriften hadden meestal een vrijzinnige achtergrond, maar zij kregen de steun van een groeiend aantal progressieve katholieken.

Net zoals de andere queesten naar autonomie, deze ten aanzien van het intellectuele veld en ten aanzien van de overheid, kan ook de autonomie ten aanzien van Frankrijk en Nederland bezwaarlijk als een voldongen feit beschouwd worden. De Belgische (Franstalige) literatuur heeft stevast geschipperd tussen een zoektocht naar autonomie ten opzichte van Frankrijk en het zich inpassen in het grotere geheel van de francofone literatuur met als onbetwist centrum Parijs. Hoe sterk de banden waren met Frankrijk merken we bijvoorbeeld aan de posities van de tijdschriften in 1892-1893 (zie Figuur 2). De posities in onderstaand diagram zijn niet ad hoc, maar wel het resultaat van een algoritmische berekening die neerkomt op de berekening van de kortste weg van één actor naar de andere actoren.

Opmerkelijk hier zijn de dense relaties tussen wat ik omschreven heb als de Zuid-Franse of Occitaanse cluster en de Belgische tijdschriftenclusters. Centraal is het onbetwiste centrum te zien, de dominante cluster van tijdschriften uitgegeven en samengesteld in Parijs. Binnen het Belgische tijdschriftenveld zijn drie clusters waarneembaar: een katholieke, een sociaal-progressieve en een pluralistische cluster. De andere steekproeven resulteerden in vergelijkbare resultaten.

Aan Nederlandstalige zijde vertoonden de verhoudingen met Nederland veel parallellen met de verhouding die Franstalige auteurs hadden met de Franse culturele en sociale ruimte. Dat zowel Nederlandstalige als Franstalige auteurs zich naar respectievelijk Nederland en Frankrijk richtten, heeft niet alleen te maken met de hoop op erkenning en literair prestige of het gevoel deel uit te maken van één en dezelfde culturele ruimte. Gezien de weinig ontwikkelde thuismarkt waren auteurs die een professioneel bestaan als auteur nastreefden verplicht om beter ontwikkelde en grotere markten als Nederland en Frankrijk op te zoeken.

FIGUR 2: MDS-SOCIOGRAM VAN DE BELGISCHE EN FRANSE LITERAIRE TIJDSCHRIFTEN, 1892-1893 (TEN MINSTE DRIE GEMEENSCHAPPELIJKE MEDEWERKERS). DE DIKTE VAN DE LIJN IS EEN INDICATIE VAN DE STERKTE VAN DE RELATIE. BELGISCHE TIJDSCHRIFTEN ZIJN WIT GEKLEURD, FRANSE TIJDSCHRIFTEN GRUS.

Toch hebben de Vlaams-Nederlandse verhoudingen de literaire gemoederen niet in dezelfde mate opgehitst. De centraliserende krachten die uitgingen van Parijs kunnen niet vergeleken worden met deze die uitgingen van Amsterdam.

In tegenstelling tot de meeste andere sociale of institutionele benaderingen van het schrijverschap of de literatuur in België zijn Franstalige en Nederlandstalige schrijvers en instituties tegelijkertijd bestudeerd. Wie pretendeert een auteur niet uit zijn sociale context te willen lichten, kan niet anders dan het integrale Belgische perspectief te hanteren. Er kon vastgesteld worden dat een samenwerking tussen Nederlandstalige en Franstalige schrijvers op institutionele basis bijzonder moeilijk was. Franstaligen wantrouwden Nederlandstalige auteurs aangezien die tegelijkertijd toenadering zochten tot Nederland en een prominente rol speelden in de Vlaamse Beweging. Toch keken Nederlandstaligen in het algemeen met ontzag en respect naar wat aan Franstalige zijde gepubliceerd werd en beschouwden zij zichzelf tot 1914 als een onderdeel van een Belgische sociale ruimte. Dat de Nederlandstalige en de Franstalige literatuur verder uit elkaar groeiden kan dan ook op het conto van de Franstalige auteurs geschreven worden die bewust of onbewust weigerden om hun dominante positie binnen de Belgische sociale ruimte te delen met de Nederlandstalige auteurs.

Ik moet er ook op wijzen dat literaire instituties en formele organisatievormen zoals tijdschriften slechts één aspect zijn van de Vlaams-Nederlandse, Belgisch-Franse en interne Belgische relaties. Het zijn uiteindelijk personen die concreet voor samenwerking zorgen. Ik hecht hier veel belang aan de *gatekeepers* die de netwerkstructuren met elkaar verbinden zodat er nieuwe netwerkstructuren ontstaan of in stand gehouden worden. Indien deze *gatekeepers* hun centrale rol enkel hadden omwille van het feit dat ze twee configuraties verbonden, dan kan er gesproken worden van een betekenisloos verschijnsel, maar dit was niet het geval. Vandaar ook de vaststelling dat absolute uitspraken voor wat het bestaan van autonome velden betreft sterk genuanceerd moeten worden. Als er al autonome Franstalige en Nederlandstalige literaire velden waren, dan waren ze wel bijzonder relatief. De autonomie van het literaire veld was erg relatief ten aanzien van de buurlanden, ten aanzien van de staat en ten aanzien van het bredere intellectuele veld dat in de bestudeerde periode tot volle wasdom kwam.

Christophe Verbruggen